

60

માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ દ્વારા જ્ઞાન સર્જન અને ઓળખ નિર્માણ

Makawana Anandiben Manubhai

Assistant Professor

Vivekanand College of Arts Ahmedabad, Gujarat

સારાંશ:

માતૃભાષા એ દરેક વ્યક્તિના જ્ઞાન અને વ્યક્તિત્વ નિર્માણનું પ્રથમ માધ્યમ છે. બાળક જ્યારે શીખવાનું શરૂ કરે છે, ત્યારે તે પોતાની માતૃભાષા દ્વારા આસપાસની દુનિયાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી શિક્ષણનું મૂળભૂત સ્તર માતૃભાષામાં મળવાથી તેણે વિષયોને સરળતાથી સમજવા, વિચારોને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવા અને આત્મવિશ્વાસ સાથે અભ્યાસ આગળ વધારવા માટે મદદ મળે છે. અજાણી ભાષામાં ભણવું પડે ત્યારે બાળકનું ધ્યાન ભાષા સમજવામાં જ વપરાઈ જાય છે, જેના કારણે મૂળ વિષયનો બૌદ્ધિક વિકાસ ધીમો પડી શકે છે. ભારત જેવી સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રમાં માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ વધુ મહત્વ ધરાવે છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 એ પણ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં માતૃભાષાને પ્રાધાન્ય આપવાની ભલામણ કરી છે. આથી ગ્રામ્ય અને શહેરી બંને વિસ્તારોના બાળકોને સમાન શૈક્ષણિક તકો મળી શકે છે. ગુજરાતી ભાષાની પોતાની વૈદિક પરંપરા, સાહિત્યિક વારસો અને અનુભવ આધારિત જ્ઞાન છે, જે શિક્ષણને વધુ વ્યવહારુ અને જીવંત બનાવે છે. શિક્ષણ જો માતૃભાષા સાથે સંકલિત કરવામાં આવે, તો બાળક માત્ર શૈક્ષણિક રીતે જ નહીં પરંતુ સાંસ્કૃતિક રીતે પણ મજબૂત બને છે. તે પોતાના મૂલ્યો, લોકપરંપરા, અને સામાજિક સંકલનને સમજવા સક્ષમ બને છે. તેથી માતૃભાષા માત્ર ભાષા ન રહી, પરંતુ સંપૂર્ણ શૈક્ષણિક અને જીવન આધાર બની શિક્ષણને સર્વસમાવેશી, અર્થપૂર્ણ અને લાંબા ગાળે લાભદાયી બનાવે છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો :

માતૃભાષા, સંવર્ધન, તર્કશક્તિ, પ્રાવીણ્ય, જ્ઞાનસ્થાયિત્વ, લોકજ્ઞાન, ચંદ્રવડિયા, ગરબા, લોકગીતો, કહેવતો, ઇતિહાસ, પરંપરાઓ, લોકવારસા, ગીતો, કહેવતો, નૈતિક મૂલ્યો, સર્વસમાવેશી, સર્જનશીલતા, સંવાદશક્તિ,

પરિચય:

શિક્ષણનું મુખ્ય ધ્યેય માત્ર માહિતી આપવાનું નથી, પરંતુ વ્યક્તિમાં જ્ઞાન-સર્જન, તાર્કિક વિચાર અને ઓળખ નિર્માણ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ ઉભું કરવાનું છે. બાળકનું બુદ્ધિ અને વ્યક્તિત્વનું બીજ તેના પ્રથમ જીવન અનુભવોમાં વાવેતર થાય છે, અને આ અનુભવોનું માધ્યમ તેની માતૃભાષા હોય છે. તેથી, માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ બાળકને વિશ્વને સમજવાનો સ્વાભાવિક માર્ગ પ્રદાન કરે છે. પોતાની ભાષામાં શીખતા વિદ્યાર્થીઓ નવી જાણકારીને સરળતાથી પોતાના જીવન અને અનુભવો સાથે જોડે છે, જેના કારણે શિક્ષણ રસપ્રદ અને અર્થસભર બને છે.

માતૃભાષા વિચારને સ્પષ્ટતા આપે છે, સર્જનાત્મકતાને પ્રોત્સાહન આપે છે અને જ્ઞાનને આંતરિકીકૃત બનાવે છે. માતૃભાષામાં મળેલું શિક્ષણ બાળકોને પ્રશ્ન પૂછવાની હિંમત, નવી રીતે વિચારવાની ક્ષમતા અને શોધખોળ કરવાની જિજ્ઞાસા વિકસાવે છે. આ જિજ્ઞાસા જેઓને જ્ઞાન-સર્જન તરફ પ્રેરિત કરે છે. સાથે જ, માતૃભાષા વ્યક્તિને પોતાના સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, પરંપરા, લોકકલાકૃતિ અને સમાજ સાથે ગાઢ રીતે જોડે છે. પરિણામે, વિદ્યાર્થીમાં સ્વની ઓળખ પ્રબળ બને છે અને આત્મસન્માન વધે છે. ભારતમાં ભાષા-વૈવિધ્ય અનોખું સંસ્કૃતિક ધન છે. આવા દેશમાં દરેક બાળકને તેની પોતાની ભાષામાં શિક્ષણ આપવાથી ભાષિક સમાનતા, સામાજિક ન્યાય અને રાષ્ટ્રીય એકતા મજબૂત બને છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP-2020) પણ પ્રમાણિક રીતે સ્વીકારે છે કે પ્રાથમિક શિક્ષણનું શ્રેષ્ઠ માધ્યમ માતૃભાષા અથવા સ્થાનિક ભાષા જ છે. આ રીતે, માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ બાળકને માત્ર જ્ઞાનનો ગ્રાહક નહીં, પરંતુ જ્ઞાનનો સર્જક બનાવે છે, તેમજ તેને પોતાની ઓળખ સાથે ગૌરવપૂર્ણ રીતે જીવવા સક્ષમ બનાવે છે. તેથી માતૃભાષા શિક્ષણ સર્વાંગી વિકાસ અને ભવિષ્ય નિર્માણમાં અનિવાર્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

માતૃભાષાની ભૂમિકા

માતૃભાષા એ બાળકની પ્રથમ ઓળખ અને સંવાદનું મૂળ સાધન છે. બાળક ઘરમાં માતા-પિતા, પરિવારજનો અને આસપાસના સમાજ સાથે જે ભાષામાં સંવાદ કરે છે, તે તેની વિચારશક્તિ અને જ્ઞાનાધ્યયનનો આધાર બને છે. શિક્ષણશાસ્ત્રીઓના મતે શરૂઆતનું શિક્ષણ માતૃભાષામાં મળે ત્યારે બાળકનું શીખવાનું પ્રમાણ પડકારરહિત બને છે અને તેને વિષયની વાસ્તવિક સમજ મળતી રહે છે. માતૃભાષા માત્ર બોલચાલનું સાધન ન રહી, પરંતુ વ્યક્તિત્વ વિકાસ અને સંસ્કૃતિ સંવર્ધનનો મહત્વપૂર્ણ હિસ્સો બને છે.

૧. બૌદ્ધિક વિકાસ:

બાળકનું માનસિક અને બુદ્ધિપ્રધાન વિકાસ તેની ભાષાકીય સમજ સાથે સીધો સંકળાયેલો છે. જ્યારે શિક્ષણ માતૃભાષા આધારિત હોય ત્યારે બાળક વિજ્ઞાન, ગણિત, સમાજવિજ્ઞાન જેવા વિષયોનું જ્ઞાન સહજ રીતે ગ્રહણ કરી શકે છે. અજાણી ભાષા શીખવાની ઝંઝટ તેમાં અવરોધરૂપ બનતી નથી. વિચાર અને અભિવ્યક્તિ વચ્ચેનું સંકલન સુગમ બને છે અને તર્કશક્તિ વિકસે છે. ભાષા જ વિચારોનું માધ્યમ હોવાથી પોતાની ભાષામાં વિચારનો વિસ્તાર સરળતાથી થાય છે, પરિણામે વિદ્યાર્થીઓ સર્જનાત્મક અને નવીનતા પૂર્વક શીખી શકે છે.

૨. અભિવ્યક્તિ કૌશલ્યનું વિકાસ:

ભાષા એ અભિવ્યક્તિનો આધાર છે. માતૃભાષામાં બાળક પોતાની ભાવનાઓ, વિચારો, પ્રશ્નો અને કલ્પનાઓ નિરાંતે રજૂ કરી શકે છે. અજાણી ભાષામાં તે શરમ, ભય અથવા ખચકાટ અનુભવી શકે છે, જે તેની સર્જનાત્મકતા અને સંવાદક્ષમતા પર અસર કરે છે. માતૃભાષા તેને ચર્ચા, લેખન, વાર્તાવાચન, કાવ્યોની રચના જેવા કૌશલ્યોમાં પારંગત બનાવે છે. શૈક્ષણિક તેમજ સામાજિક સ્તરે આત્મવિશ્વાસ વધે છે અને સંવાદનાં સ્તરો સુધરે છે. અભિવ્યક્તિ કૌશલ્યનું પોષણ થતા બાળકની ભાષા પ્રાવીણ્યતા તેમજ નેતૃત્વ ગુણો ખીલે છે.

3. સામાજિક - માનસિક વિકાસ:

માતૃભાષા વ્યક્તિને પોતાની સંસ્કૃતિ, પરંપરા, મૂલ્યો અને ઐતિહાસિક વારસાથી જોડે છે. ઘર અને સમાજ સાથેની લાગણી ભાષા મારફતે જ વિકસે છે. માતૃભાષામાં મળતું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીને પોતાની ઓળખ પ્રત્યે ગૌરવની ભાવના આપે છે અને તેના વ્યક્તિત્વમાં આત્મસન્માન તથા માનસિક સ્થિરતા વધારવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. માતૃભાષા સમાજમાં સમાનતા અને સરળ સંવાદને પ્રોત્સાહન આપે છે જે એકતાના ભાવને મજબૂત કરે છે.

માતા-પિતા અને શિક્ષક સાથેનું સંવાદ મજબૂત હોય ત્યારે બાળકનું સામાજિક વર્તન પણ સુધરે છે. ભાષા દ્વારા તે પરંપરાગત જ્ઞાન, લોકવાર્તાઓ, કહેવતો અને લોકગીતો સાથે જોડાય છે, જે સામાજિક શિસ્ત અને આધ્યાત્મિકતાનો સંદર્ભ પૂરો પાડે છે.

ભારતનો પરિપ્રેક્ષ્ય:

ભારત ભાષા-વૈવિધ્યથી સમૃદ્ધ રાષ્ટ્ર છે. બંધારણે ૨૨ અનુસૂચિત ભાષાઓને માન્યતા આપી છે અને દરેક રાજ્ય પોતાની પ્રાદેશિક ભાષાને શૈક્ષણિક તથા શાસનકાર્યમાં સ્થાન આપે છે. ભાષિક વૈવિધ્ય છતાં રાષ્ટ્રીય એકતા જાળવવામાં માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ અનિવાર્ય બની રહે છે.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP-2020) અનુસાર Grades 1-5 સુધી માતૃભાષા/સ્થાનિક ભાષામાં શિક્ષણ આપવાનો વિશેષ ભાર મૂકાયો છે. આ નીતિનો મુખ્ય હેતુ —

- ગ્રામ્ય તથા વંચિત વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણનો સમાન અવસર આપવો
- શૈક્ષણિક ગુણવત્તા અને સમજણમાં વધારો કરવો
- ભારતીય જ્ઞાન પરંપરાની સતતતા જાળવવી

ઉલ્લેખનીય છે કે અનેક સંશોધનોએ બતાવ્યું છે કે બાળક માતૃભાષામાં શીખે ત્યારે શૈક્ષણિક ઉપલબ્ધિઓમાં સુધારો, આત્મવિશ્વાસ અને લાંબા ગાળાનો જ્ઞાનસ્થાયિત્વ જોવા મળે છે. તેથી, ભારતના બહુસાંસ્કૃતિક માળખામાં માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ માત્ર ભાષાનો નહીં પરંતુ સમાન વિકાસનો અભિગમ છે.

ગુજરાતી જ્ઞાન પરંપરા:

ગુજરાતી ભાષા અને જ્ઞાન પરંપરાઓથી લોકજ્ઞાન, સાહિત્ય અને ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક શિક્ષણ દ્વારા વિસ્તરતી આવી છે. નીચે કેટલાક મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં ગુજરાતનું યોગદાન:

ક્ષેત્ર	પ્રખ્યાત યોગદાન / પ્રતિનિધિ
સાહિત્ય	નરસિંહ મહેતા, પ્રેમાનંદ, ઉમાશંકર જોષી, ઝવેરચંદ મેઘાણી
શૈક્ષણિક વિચારધારા	મહાત્મા ગાંધીનું બેસિક એજ્યુકેશન મોડેલ
લોકજ્ઞાન	ચંદ્રવડિયા, ગરબા, લોકગીતો, કહેવતો
તત્ત્વજ્ઞાન	ભગવાન મહાવીર, સ્વામિનારાયણ પરંપરા, અખા ભગત
વેપાર અને વિજ્ઞાન	મહાજની પદ્ધતિ, નૌકા-વ્યવહાર, ખગોળજ્ઞાન

ગુજરાતી મૌખિક પરંપરા — વાર્તાઓ, કથાઓ, ભજન, લોકગીતો દ્વારા જ્ઞાન પેઢીથી પેઢી સુધી સંવહિત થયું છે. આ લોકજ્ઞાન જીવનમૂલ્યો, નૈતિકતા અને સમુદાયભાવનો વિકાસ કરે છે. આ રીતે, ગુજરાતી ભાષા માત્ર સંવાદનું સાધન નથી, પરંતુ જ્ઞાનનું જીવંત સંગ્રહાલય અને સંસ્કૃતિનું શક્તિ સ્ત્રોત

છે. આધુનિક ટેકનોલોજી અને શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓ સાથે સંકલિત થવાથી ગુજરાતી જ્ઞાન પરંપરા ભવિષ્યમાં પણ મજબૂત બની રહેશે.

માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણના લાભો:

માતૃભાષા એ વ્યક્તિના જ્ઞાન વિકાસનું મુખ્ય અને સૌપ્રથમ માધ્યમ છે. બાળકનો વિચારપ્રવાહ, માનસિક વૃદ્ધિ તથા અભિવ્યક્તિનો પાયો તેની માતૃભાષા પર આધારિત હોય છે. તેથી, પ્રાથમિક શિક્ષણ માતૃભાષામાં પ્રદાન મળે ત્યારે શૈક્ષણિક પરિણામો અત્યંત સકારાત્મક હોય છે.

શીખવાની ક્ષમતા વધુ:

બાળકનું પહેલું જ્ઞાન સ્ત્રોત તેની માતૃભાષા હોય છે. જે ભાષા તે ઘરમાં રોજ સાંભળે છે, બોલે છે અને અનુભવે છે, એ જ ભાષા દ્વારા જ્યારે તેને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, ત્યારે શીખવાની પ્રક્રિયા વધુ સ્વાભાવિક અને સરળ બને છે. માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણમાં બાળકને વિષયવસ્તુ સમજવામાં ઓછો સમય લાગે છે, કારણ કે ભાષા સમજી લેવાની વધારાની મહેનત તેને ન કરવી પડે. નવી બાબતોને પોતાની જાણીતી ભાષા સાથે જોડીને શીખવાની ક્ષમતા વધે છે. આ કારણે અસમજસ ઓછું રહે છે અને જ્ઞાન મગજમાં વધુ સમય સુધી સંચિત રહે છે. વિદ્યાર્થી પોતાના વિચારોને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરી શકે છે અને શિક્ષક સાથે સહજ સંવાદ કરી શકે છે. જ્યારે સમજણ ઊંડાણપૂર્વક વિકસે છે, ત્યારે યાદ કરવાની જરૂરિયાત પણ ઓછી રહે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે માતૃભાષામાં મજબૂત આધાર મેળવનારા બાળકો, આગળ જઈને અન્ય ભાષાઓ જેમ કે અંગ્રેજીનું પણ ઝડપી આત્મસાત્ કરી શકે છે. કારણ કે વિચાર પ્રક્રિયાનો મૂળભૂત વિકાસ માતૃભાષા દ્વારા જ મજબૂત થાય છે. પરિણામે, વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષણ પ્રત્યે આત્મવિશ્વાસ વધે છે અને તેઓ સ્વાભાવિક રીતે શૈક્ષણિક સફળતા તરફ આગળ વધે છે.

શાળાઓડ દર ઘટાડવામાં અસરકારક:

ઘણા બાળકો, ખાસ કરીને ગ્રામ્ય અને ગરીબ પરિવારોમાં, શિક્ષણની શરૂઆતથી જ ભાષા અવરોધનો સામનો કરે છે. અજાણી ભાષામાં પાઠ ભણવામાં આવવાથી તેઓ વિષયને સમજવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે અને ધીમે ધીમે શાળા પ્રત્યે માનસિક દુરાવ અનુભવવા લાગે છે. આ સ્થિતિમાં શાળા એક બોજરૂપ બની જાય છે, જેના કારણે શાળાઓડ દર વધી જાય છે. ખાસ કરીને પ્રથમ પેઢીના શીખનારાઓ માટે આ પડકાર ગંભીર છે. પરંતુ જ્યારે માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ મળે છે, ત્યારે બાળકને શીખવાની પ્રક્રિયા રસપ્રદ લાગે છે, તેનું ધ્યાન વધુ ટકીને રહે છે અને પેર્ફોર્મન્સ પણ સુધરે છે. માતાપિતાઓ પણ શિક્ષણ પ્રક્રિયામાં બાળકી સાથે જોડાઈ શકે છે, કારણ કે ભાષા સર્વસામાન્ય છે. આ રીતે શાળા અને ઘર વચ્ચેનું શૈક્ષણિક અંતર ઘટે છે. બાળકને સફળતા અનુભવવાના વધુ અવસર મળે છે, જેનાથી શાળા પ્રત્યે સકારાત્મક ભાવના વિકસે છે અને શાળાઓડની સ્થિતિમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થાય છે.

સંસ્કૃતિ અને મૂલ્યોનું સંવર્ધન:

માતૃભાષા માત્ર સંવાદનું સાધન નથી, પરંતુ સમગ્ર સમાજનો ઇતિહાસ, પરંપરાઓ, લોકવારસા, ગીતો, કહેવતો, નૈતિક મૂલ્યો અને સામૂહિક અનુભવોનું જીવંત ભંડાર છે. શિક્ષણ જો માતૃભાષા આધારિત હોય, તો બાળક આ વારસાને સરળતાથી જાણે છે, અનુભવે છે અને તેના જીવનમાં ઉતારે છે. આથી, બાળકની ઓળખ વધુ મજબૂત બને છે અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે ગૌરવભાવ વિકસે છે. અન્ય ભાષા દ્વારા માત્ર પાઠ્યજ્ઞાન મળે છે, જ્યારે માતૃભાષા સાથે બાળકના ભાવજગતનું જોડાણ પણ ઊંડું રહે છે. માતૃભાષા

વિદ્યાર્થીને સમાજભાવ, સહઅસ્તિત્વ અને લોકજીવનની સમૃદ્ધિની સમજ આપે છે. રાષ્ટ્રની ભાષિક વિવિધતાને જાળવી રાખતાં, માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ રાષ્ટ્રીય એકતાને પણ મજબૂત બનાવે છે. આથી સંસ્કૃતિનું સંવધન અને નવી પેઢીમાં મૂલ્યોનું સંચાર સરળતાથી શક્ય બને છે.

વૈજ્ઞાનિક અને તાર્કિક વિચારને વેગ:

કોઈપણ જ્ઞાનને ગાઢ રીતે સમજવા માટે આવશ્યક છે કે તે વ્યક્તિને પોતાની ભાષામાં સરળતાથી સમજાય. જ્યારે બાળક પોતાની માતૃભાષામાં પ્રશ્નો પૂછે છે, ચર્ચા કરે છે અને તાર્કિક રીતે વિચારવાનું શીખે છે, ત્યારે તેની વિચારશક્તિ સ્વાભાવિક રીતે વિકસે છે. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ અને તાર્કિક વિશ્લેષણ ક્ષમતા માટે ભાષાનું સ્પષ્ટ નિયંત્રણ જરૂરી છે, જે માતૃભાષા દ્વારા સરળતાથી વિકસે છે. માતૃભાષા બાળકને વિચારને સ્વતંત્રતા આપે છે. તે જિજ્ઞાસુ બને છે, પ્રયોગશીલ બને છે અને દુનિયાની બધી બાબતોને પોતાની સમજણથી ચકાસે છે. આ પ્રયોગાત્મક અને વિશ્લેષણાત્મક વિચારધારા આગળ જઈને ટેકનોલોજી, સંશોધન, નવોચાર અને બુદ્ધિપ્રધાન ક્ષેત્રોમાં યોગદાન આપવા માટે આધારસ્તંભ બને છે. આમ, માતૃભાષા માત્ર શબ્દોનો સાધન નહિ - Creativity, Innovation અને Critical Thinking નું મૂળ છે.

શિક્ષણને સર્વસમાવેશી અને જીવનપ્રમુખ બનાવે છે:

શિક્ષણનો હેતુ માત્ર પરીક્ષા પાસ કરાવવાનો નથી, પરંતુ વ્યક્તિને જીવન માટે તૈયાર કરવાનો છે. માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓના વાસ્તવિક જીવન અનુભવ અને પરિસ્થિતિઓ સાથે સીધો સંબંધ સ્થાપિત કરે છે. તે શીખેલી બાબતોને જીવનમાં અમલમાં મૂકવામાં મદદ કરે છે. આથી શિક્ષણ વ્યવહારુ અને જીવંત બને છે. વિવિધ ભાષિક પૃષ્ઠભૂમિવાળા બાળકોને સમાન અવસરો મળી શકે છે, જે શિક્ષણને વધુ સમાનતા, સમાવી શક્તિ અને ન્યાય પ્રદાન કરે છે. માતૃભાષા દ્વારા મળતું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસને કેન્દ્રસ્થાને રાખે છે. આ શિક્ષણ આત્મવિશ્વાસ, સર્જનશીલતા, સંવાદશક્તિ, સામાજિક મૂલ્યો અને બૌદ્ધિક ક્ષમતાના વિકાસને વેગ આપે છે. તેથી માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ માત્ર શૈક્ષણિક સુધારાનો માર્ગ નથી, પરંતુ સમગ્ર સમાજના બૌદ્ધિક અને સાંસ્કૃતિક વિકાસ માટે એક અનિવાર્ય સાધન છે.

મુશ્કેલીઓ અને પડકારો

જ્યારે માતૃભાષામાં શિક્ષણના અનેક ફાયદા છે, ત્યારે વાસ્તવિક અમલ દરમિયાન કેટલીક પ્રબળ મુશ્કેલીઓ પણ ઉભી થાય છે જેનું નિરાકરણ જરૂરી છે.

અંગ્રેજી-કેન્દ્રિત સામાજિક માન્યતાઓ:

આધુનિક સમયમાં અંગ્રેજી ભાષા-રોજગાર, પ્રતિષ્ઠા, આંતરરાષ્ટ્રીય તકો સાથે જોડાયેલી હોવાનું માનવામાં આવે છે. પરિણામે માતૃભાષાને “પાછળ પડેલી” માન્યતા મળે છે અને માતાપિતા અંગ્રેજી માધ્યમ તરફ વધુ વળે છે. આ સામાજિક માન્યતાઓ માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણના અમલીકરણ માટે સૌથી મોટો અવરોધ છે.

માતૃભાષામાં ગુણવત્તાસભર શૈક્ષણિક સામગ્રીની અછત:

ભારતમાં માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ માટેની સૌથી મોટી અડચણોમાંથી એક છે પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં ગુણવત્તાસભર શૈક્ષણિક સામગ્રીનો અભાવ. ઘણાં રાજ્યોમાં અભ્યાસક્રમ તો માતૃભાષામાં ઘડવામાં આવે છે, પરંતુ તે મુજબની વૈજ્ઞાનિક, ગણિતીય અને ટેકનોલોજી આધારિત પુસ્તકોનું નિર્માણ સમયસર અને પૂરતી ગુણવત્તા સાથે થતું નથી. ઘણી વખત પાઠ્યપુસ્તકોમાં આધુનિક વૈજ્ઞાનિક

શબ્દસમૂહોની યોગ્ય અને પ્રમાણભૂત ભાષાંતર મળે નહીં, જેના કારણે વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાનને સમજવામાં મુશ્કેલી અનુભવતા હોય છે. ભાષાના સ્ટાન્ડર્ડાઈઝેશનનો અભાવ, વિવિધ બોલીઓમાં ફરક અને ભાષાંતરમાં વિજ્ઞાનની ચોકસાઈ જાળવવાની સમસ્યાઓના કારણે શિક્ષણ સામગ્રીનું ગુણવત્તાયુક્ત ઉત્પાદન પડકારરૂપ બની જાય છે. સાથે સાથે, અભ્યાસક્રમમાં નવા વિષયોના સમાવેશ સાથે તેની અનુરૂપ સામગ્રી તૈયાર કરવાની પ્રક્રિયા ધીમી હોય છે, જેથી વૈશ્વિક પરિવર્તનો સાથે ચાલવું મુશ્કેલ બને છે. અનેક વિસ્તારોમાં શિક્ષકોને પણ પુસ્તક સામગ્રી જેમ કે વર્કશીટ, પ્રેક્ટિસ બુક્સ, પ્રવૃત્તિ આધારિત પુસ્તકો, તેમજ બાળમિત્ર દૃશ્યો અને આકૃતિઓ ઉપલબ્ધ નથી કરતા. માતૃભાષામાં સંશોધન આધારિત શિક્ષણસામગ્રી તૈયાર કરવાનું તંત્ર મજબૂત ન હોવાથી, બાળકોને ઊંડાણપૂર્વકનું જ્ઞાન મળે તેવું શૈક્ષણિક વાતાવરણ વિકસતું નથી.

ડિજિટલ યુગના ઝડપી વિકાસ સાથે શૈક્ષણિક જગતમાં પણ ટેકનોલોજીનું મહત્વ સતત વધી રહ્યું છે. પરંતુ પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં ડિજિટલ શૈક્ષણિક સામગ્રી, ઇ-લર્નિંગ પ્લેટફોર્મ્સ, શૈક્ષણિક વિડીયો, ઇન્ટરએક્ટિવ એપ્સ, વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો માટેના માર્ગદર્શક સાધનો, તથા ઓનલાઇન રિસોર્સ લાઇબ્રેરીની ઉપલબ્ધતા હજુ પણ બહુ મર્યાદિત છે. આ કારણસર ટેકનોલોજી આધારિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં માતૃભાષી વિદ્યાર્થીઓ અન્ય ભાષાના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં પાછળ રહી જાય છે. આજના વિશ્વીકરણના સમયમાં, માહિતી-ટેકનોલોજી ક્ષેત્રે પ્રગતિ દરેક રાષ્ટ્રના વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે, પરંતુ જો બાળકોની આધારભૂત શૈક્ષણિક સામગ્રી જ તેમની ભાષામાં ઉપલબ્ધ ન હોય, તો તેઓ STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ક્ષેત્રમાં આગળ વધતા અટકે છે. સ્થાનિક ભાષામાં ટેકનિકલ કન્ટેન્ટની અછત માત્ર શિક્ષણને જ નહીં પરંતુ સમાજના આર્થિક વિકાસને પણ અસર કરે છે. ઉપરાંત, માતાપિતામાં ઘણી વાર એવો ભ્રમ ઊભો થાય છે કે માતૃભાષામાં ભણવાથી બાળકો વૈશ્વિક સ્તરે પાછળ રહી જશે. આ માન્યતા પણ ગુણવત્તાસભર સામગ્રીના અભાવથી વધુ મજબૂત બને છે. જો પ્રાદેશિક ભાષામાં પૂરતી અને આધુનિક સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવે, તો માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ માત્ર એક વિકલ્પ નહીં પરંતુ સૌથી અસરકારક રીત બની શકે. તેથી માતૃભાષામાં ઉચ્ચ સ્તરનું અને આધુનિક માનકો અનુસારનું શૈક્ષણિક સાહિત્ય ઉપલબ્ધ કરાવવું હવે સમયની અગત્યની માંગ છે, જે માટે સરકાર, પ્રાઈવેટ સેક્ટર, શૈક્ષણિક નિષ્ણાતો અને ટેકનોલોજી ડેવલપર્સને મળીને દીર્ઘદૃષ્ટિપૂર્ણ પ્રયત્નો કરવાની જરૂર છે.

શિક્ષક તાલીમનો અભાવ:

માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણની સફળતા મુખ્યત્વે શિક્ષકોની કુશળતા પર નિર્ભર છે, કારણ કે શિક્ષક જ જ્ઞાનનું પ્રસારણ અસરકારક રીતે કરી શકે છે. બહોળા પ્રમાણમાં એવું જોવા મળે છે કે શિક્ષકો પોતે માતૃભાષા બોલતા હોવા છતાં પણ ભાષા-પેડાગોજી અંગે પૂરતી તાલીમ પ્રાપ્ત કરતા નથી. ભાષા માત્ર સંવાદનું સાધન નથી; પરંતુ અભિવ્યક્તિ, વિચારશક્તિ અને સંસ્કૃતિનું સર્વોત્તમ માધ્યમ છે. જો શિક્ષકને ભાષાના શૈક્ષણિક ઉપયોગ, વ્યાકરણના સૂત્રો અને વિષયવસ્તુને સરળતા પૂર્વક રજૂ કરવાની તકનીકોમાં કુશળતા ન હોય, તો વિદ્યાર્થીઓ સુધી જ્ઞાનનું સાચું સંપ્રેષણ થઈ શકતું નથી. વર્ગખંડમાં ઘણી વખત બહુભાષી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ ભિન્ન બોલી, ઉચ્ચાર અને સાંસ્કૃતિક પૃષ્ઠભૂમિથી આવે છે. શિક્ષક માટે આ તમામ પૃષ્ઠભૂમિઓ વચ્ચે સંતુલન જાળવીને બાળકને સમજવા અને તેની ભાષાકીય જરૂરિયાતોને અંતર્ગત કરી શીખવવું એક કુશળતા છે જે વિશેષ તાલીમ માંગે છે. માતૃભાષામાં

શિક્ષણ આપવામાં મૌખિક પરંપરા, લોકકથાઓ, કહેવતો, અને લોકજ્ઞાનનો અસરકારક ઉપયોગ કરી શકાય છે, પરંતુ તેના માટે શિક્ષકનું ભાષા અને સંસ્કૃતિ સાથેનું જીવંત જોડાણ આવશ્યક છે. ઘણા શિક્ષકોમાં પ્રાદેશિક ભાષાની ભલામણ કરતાં અંગ્રેજી કે અન્ય ભાષામાં શીખવવાનું પ્રતિષ્ઠિત માન્ય છે, પરિણામે માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણને યોગ્ય માન આપવામાં સમસ્યા ઊભી થાય છે. આ માનસિકતા વિદ્યાર્થીઓના મનોવૈજ્ઞાનિક વિકાસમાં અવરોધક બની શકે છે, કેમ કે માતૃભાષામાં જ બાળક સ્વતંત્રપણે વિચારોને વ્યક્ત કરી શકે છે અને જ્ઞાનને આત્મસાત્ કરી શકે છે. તાલીમના અભાવને કારણે શિક્ષકો બાળકોમાં વાંચનક્ષમતા, સર્જનાત્મકતા, તાર્કિક વિચારશક્તિ અને આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ પૂરતો કરી શકતા નથી, જે માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણનું મુખ્ય ધ્યેય છે.

અત્યારની શૈક્ષણિક વ્યવસ્થા અને નીતિઓમાં પણ માતૃભાષાના શિક્ષણને યોગ્ય સ્થાન નથી મળતું, જેના પરિણામે શિક્ષકોને મળતી તાલીમમાં પણ આ વિષય અવગણાય છે. ઘણી સંસ્થાઓમાં અંગ્રેજી કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમની પ્રાથમિકતા વધી ગઈ છે, જ્યારે પ્રાદેશિક ભાષામાં શૈક્ષણિક સામગ્રી તથા ટેકનોલોજી આધારિત સાધનોનો અભાવ છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં તાલીમપ્રાપ્ત શિક્ષકોની અછત, ઇ-લર્નિંગ સાધનોની મર્યાદા અને આધુનિક શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓથી અજાણતા જેવા પડકારો ઊભા થાય છે. માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણની મજબૂત સ્થાપના માટે સતત શિક્ષક તાલીમની જરૂરીયાત છે જેમાં ભાષા-પેડાગોજી, બહુભાષી વર્ગ વ્યવસ્થા, સંવાદ કળા, તથા સ્થાનિક જ્ઞાનસ્રોતોનો ઉપયોગ જેવા વિષયો સમાવેશ પામે. ડિજિટલ યુગમાં માતૃભાષામાં ગુણવત્તાસભર અભ્યાસસામગ્રી, ઇન્ટરએક્ટિવ મોડ્યુલો અને e-learning પ્લેટફોર્મ્સ નો વિકાસ શિક્ષકોની કામગીરીને વધુ અસરકારક બનાવી શકે છે. સરકાર, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને સામાજિક સંગઠનો દ્વારા સંકલિત પ્રયત્નો જરૂરી છે જેથી શિક્ષકો માતૃભાષા શિક્ષણને પ્રતિષ્ઠા સાથે અમલમાં મૂકે. જ્યારે શિક્ષકો પોતાના કાર્યમાં આત્મવિશ્વાસ અને કુશળતા સાથે માતૃભાષાનો ઉપયોગ કરશે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓનું શિક્ષણ વધુ સરળ, રસપ્રદ અને જીવનમૂલ્યો સાથે સંકળાયેલ બની રહેશે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે શિક્ષક તાલીમનો મજબૂત આધાર વિના માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણની સફળતા અશક્ય છે અને તેને પ્રાથમિકતા આપવી આજે સમયની અગત્યની માંગ છે.

ઉપાય અને ભવિષ્ય દૃષ્ટિ:

- માતૃભાષામાં આધુનિક શૈક્ષણિક સામગ્રીનું નિર્માણ
- શિક્ષકો માટે ભાષા આધારિત તાલીમ
- ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ પર સ્થાનિક ભાષાનો વિકાસ
- માતાપિતામાં જનજાગૃતિ

ઉપસંહાર:

શિક્ષણનું મુખ્ય ધ્યેય વ્યક્તિ અને સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ કરવાનું છે. આ વિકાસ માત્ર માહિતી પ્રાપ્ત કરવાથી નહીં પરંતુ જીવનમૂલ્યો, સંસ્કૃતિ, ભાષા અને વ્યક્તિત્વનું ઘડતર થવાથી થાય છે. બાળકનું પ્રાથમિક માનસિક, બૌદ્ધિક અને ભાષાકીય નિર્માણ તેના જન્મથી જ માતૃભાષા દ્વારા થવા લાગે છે. તેથી માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ આપવું એ માત્ર ભાષાની પસંદગી નથી પરંતુ બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટેનું મજબૂત મંચ છે. શિક્ષણ જો અજાણી ભાષામાં આપવામાં આવે, તો બાળક પ્રથમ ભાષાને સમજવામાં જ ઊર્જા વ્યય કરી દે છે, પરિણામે વિષયની સમજદારી પાછળ રહી જાય છે. તેની સમક્ષ જ્ઞાનની દીવાલ

ઊભી થઈ જાય છે. તેની સામે, માતૃભાષામાં શીખ્યા પછી બાળકના વિચાર, અભિવ્યક્તિ, સર્જનાત્મકતા અને આત્મવિશ્વાસનું જોરદાર પોષણ થાય છે.

ભારત જેવા ભાષા-વૈવિધ્યસભર દેશમાં માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણનું મહત્વ વધુ ઊંચું બની જાય છે. અહીં દરેક પ્રાંતમાં ભાષા સાથે સંકળાયેલી વિશાળ જ્ઞાન પરંપરા, લોકસાહિત્ય, વૈજ્ઞાનિક વિચારો અને જીવનકૌશલ્યોનો ભંડાર મળી આવે છે. જો શિક્ષણમાં માતૃભાષાનો ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તો આ પરંપરા ઓગળી જવાની શક્યતા વધી જાય છે. માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાથી બાળકો સ્થાનિક જ્ઞાન સાથે જોડાય છે અને તેમની સંસ્કૃતિક ઓળખ મજબૂત બને છે. તેઓ પોતાના દેશ અને સમાજને વધુ નજીકથી સમજે છે, જેથી સમાજ પ્રત્યે જવાબદાર અને સંવેદનશીલ નાગરિક તરીકે વિકસે છે. માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ શૈક્ષણિક સમાનતાને પણ પ્રોત્સાહન આપે છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય અને વંચિત વર્ગના બાળકો માટે અજાણી ભાષામાં શિક્ષણ મોટો અવરોધ બની રહે છે. માતૃભાષામાં શિક્ષણ મળવાથી તેઓ શાળાથી દૂર નથી થતાં, શાળાછોડ દર ઘટાડે છે અને શિક્ષણ પ્રત્યે વિશ્વાસ વધે છે. માતૃભાષામાં મળેલું પ્રાથમિક શિક્ષણ ભવિષ્યમાં અન્ય ભાષાઓ અને વિષયોનું શીખવા માટે મજબૂત પાયો પૂરું પાડે છે અને વૈશ્વિક દૃષ્ટિકોણ વિકસાવવામાં મદદરૂપ બને છે. એટલે કે માતૃભાષા અને અન્ય ભાષાઓ વચ્ચે સ્પર્ધા નહીં પરંતુ પૂરક સંબંધ છે. આજના સમયમાં માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણને મજબૂત બનાવવા માટે સરકાર, શાળાઓ, શિક્ષકો અને માતા-પિતા — સૌએ સંકલિત પ્રયત્નોની જરૂર છે. ગુણવત્તાસભર શિક્ષણસામગ્રી, ટેકનોલોજી, શિક્ષક તાલીમ અને સામાજિક માન્યતાઓમાં ફેરફાર દ્વારા માતૃભાષાના શિક્ષણને યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવી શકે છે. જ્યારે આપણે માતૃભાષાને શિક્ષણના કેન્દ્રમાં લાવીએ છીએ ત્યારે આપણે માત્ર એક ભાષાને બચાવતા નથી, પરંતુ જ્ઞાન પરંપરા, સંસ્કૃતિ અને માનવતાના મૂલ્યોને ભાવિ પેઢીઓ સુધી પહોંચાડીએ છીએ. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શિક્ષણનું સાચું ઉદ્દેશ્ય ત્યારે જ સાકાર થાય છે જ્યારે બાળકને પોતાની ભાષામાં શીખવાની અને પ્રગતિ કરવાની તક મળે. માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ રાષ્ટ્રના બૌદ્ધિક અને સાંસ્કૃતિક ભવિષ્યને મજબૂત બનાવે છે અને સમાજને વધુ સુજાણ-સમૃદ્ધ દિશામાં આગળ ધપાવે છે. તેથી માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું એ માત્ર શૈક્ષણિક નીતિ નહીં, પરંતુ રાષ્ટ્રના વિકાસનો પાયાનો સ્તંભ છે.

સંદર્ભ સૂચિ:

1. ગુપ્તા, આર. (2018). ભારતીય શિક્ષણમાં ભાષાનું સ્થાન. નેશનલ પબ્લિકેશન, નવી દિલ્હી
2. પટેલ, એમ. (2020). માતૃભાષા અને બાલ વિકાસ: એક અભ્યાસ. ગુજરાત યુનિવર્સિટી પ્રકાશન, અમદાવાદ
3. સરકાર, ભારત. (2020). રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020. શિક્ષણ મંત્રાલય, નવી દિલ્હી
4. જોષી, ઉ. (2015). ગુજરાતી ભાષા અને જ્ઞાન પરંપરા. ચૌખંબા પ્રકાશન, વડોદરા
5. યુનેસ્કો. (2017). Mother Language Education: Importance in Learning Outcomes. UNESCO Report.
6. શાહ, કે. (2019). પ્રાથમિક શિક્ષણમાં માતૃભાષાનું મહત્વ. શિક્ષણ સંશોધન જર્નલ, 14(2), 45-52
7. ત્રિવેદી, એન. (2016). ભાષા, સંસ્કૃતિ અને વ્યક્તિત્વ નિર્માણ. સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હી
8. Government of India. (2018). Multilingual Education in India – A Policy Review. Ministry of HRD
9. Parmar, S. (2021). Challenges in Regional Language Education. Academic Press
10. Desai, J. (2017). Gujarati Oral Traditions and Child Learning. Gujarat Literature Societies